

# SUALLARA CAVAB

Akif MƏMMƏDOV,

pedaqoji elmlər namizədi

**Sual 1. Xahiş edirəm, “yayın(maq)” və “növbəti” sözlərinin tərkibinə görə təhlil edəsiniz.**

*F.Əhmədov*

*Salyan rayonu.*

**Cavab.** Birinci sözün (**yayınmaq**) kökünü ilk baxışda “yay”(maq) feili hesab etmək olar. Əslində isə yayınmaq feilinin bugünkü mənaları ilə “yay”(maq) feili arasında əlaqə ya yoxdur, ya da son dərəcə zəifdir. Məlumdur ki, düzəltmə sözlə onun kökü arasında müasir dil baxımından mənə yaxınlığı olmalıdır. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə (“Elm”, 1980) “yayın”(maq) sözünün aşağıdakı mənaları vardır: 1) kənara çıxmaq (adətən, fikri, diqqəti sözləri ilə - fikri yayınmaq); 2) boyun qaçırmmaq (tapşırılan işdən yayınmaq); 3) gizlənmək (adamlardan yayınmaq); 4) yan keçmək (hədəfdən yayınmaq) və s. (səh. 477). Göründüyü kimi, bu mənaların heç biri yay(maq) feili ilə mənaca bağlı deyil. Deməli, “yayınmaq” sözü quruluşca sadə feildir.

“**Növbəti**” sözü isə quruluşca düzəltmə sözdür. Ərəb mənşəli olan bu sözün kökü mənsub olduğu dildə həm “növbə” , həm də “növbət” variantlarında işlənir. (Bax: “Ərəb-fars sözləri lüğəti”, 1967, səh. 485). Azərbaycan dilində isə “növbə” variantı işləkdir. Deməli, ərəb dilində də, bizim dildə də sözdüzəldici ünsür “-i” şəkilçisidir (inqilabi – sözündə olduğu kimi). Lakin isimdən sifət düzəldən bu alınma şəkilçi saitlə qurtaran sözlərə artırıldıqda ondan əvvəl **v** samiti əlavə edilir (dairəvi). “Növbə” sözündə “v” samiti əvəzinə “t” samitinin işlənməsi, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ərəb dilində bu sözün “növbət” variantında işlənməsi ilə bağlıdır. Şagirdlərə bu sözün tərkibinə görə təhlilini belə təqdim etmək olar: “növbə” – kök; “t” bitişdirici ünsür, “-i” isimdən sifət düzəldən şəkilçi.

## Sual 2. Təyin feili xəbərə aid ola bilərmi?

*Ə.Əbişov,*

*Lerik rayonu*

**Cavab.** Bütün dərsliklərdə təyinin isimlə ifadə olunan hər hansı cümlə üzvünə aid olduğu göstərilir. Sözsüz ki, bu, təyinin ən mühüm və spesifik cəhətidir. Lakin onu da şagirdlərə çatdırmaq lazımdır ki, təyin bütövlükdə cümlə üzvünə yox, cümlə üzvünün bir tərəfinə də aid ola bilər. Dərsliklərdə bu barədə məlumat verildə daha çox təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunan cümlə üzvlərinin ya birincisi, ya da ikinci tərəfinə aid olan təyinlər şərh olunur. Məsələn: *Sarı yarpaqların rəngi məni valeh etmişdi* (burada “**sarı**” təyini “yarpaqların rəngi” mübtədasının I tərəfinə aiddir). **Direktorun yeni ideyasına tərəfdar çıxdılar** (“**yeni**” təyini “direktorun ideyasına” tamamlığının ikinci tərəfinə aiddir) və s. Lakin dil materialları üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, aşağıdakı hallarda təyin feili xəbərə də aid ola bilər.

- 1) Birinci tərəfi isimlə ifadə olunan bəzi frazeoloji feillərin tərəfləri tam sabitləşmədiyindən onlardan əvvəl gələn təyinedici söz bütövlükdə birləşmədəki hərəkət mənasını yox, ancaq əvvəldə işlənən ismin əlamətini izah edir və beləliklə, cümlənin təyini olur. Məsələn: a) *Əkinçinin zəhmətinə yüksək qiymət verilməlidir.* (“**yüksək**” təyini “qiymət verilməlidir” feili xəbərinin I tərəfinə - “qiymət” aiddir); b) *Aşıq Şeyrinin görkəmli nümayəndəsi Aşıq Ələsgər bir əsr ömür sürmüşdür.* (“bir əsr” təyini “ömür sürmüşdür” feili xəbərinin birinci tərəfinə - “ömür” – aiddir); c) **Əhməd dostu ilə getməyə ciddi ehtiyac duydu** (“ciddi” təyini “ehtiyac duydu” feili xəbərinin birinci tərəfinə -

“ehtiyac” – aiddir) və s.

- 2) Təyin ikinci tərəfi **“olmaq”** köməkçi feilindən ibarət feili xəbərin birinci tərəfinə də aid ola bilər. Məsələn: a) *Deyilənə görə, M.Müşfiq nadir hafizə sahibi olmuşdur.* (“nadir” təyini “hafizə sahibi olmuşdur” feili xəbərinin birinci tərəfinə - “hafizə sahibi” – aiddir); b) *İbn Sina görkəmli alim olmuşdur* (“görkəmli” – təyini “alim olmuşdur” feili xəbərinin birinci tərəfinə - “alim” – aiddir)

Deməli, təyin müəyyən hallarda frazeoloji feillərlə və ya tərkibi feillərlə ifadə olunan feili xəbərlərin birinci tərəfinə aid ola bilər.

**Sual 3. “Xalqın ağzını yummaq olmaz” cümləsini üzvlərinə görə necə təhlil etmək lazımdır?**

*Ş.Məmmədova,*

*Bakı şəhəri*

**Cavab:** Görünür, problem cümlədəki “olmaz” feilinin ayrılıqda xəbər kimi işlənilib-ışlənməməsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, “ol”(maq) köməkçi feildir və çox vaxt qoşulduğu sözlə birlikdə tərkibi feil əmələ gətirir. Lakin bəzən bu və ya digər sözün ekvivalenti kimi işlənərək ayrılıqda cümlənin xəbəri olur. Məsələn; a) “Yaşamaq” mənasında: **Onlar Bakıda olur;** b) “Mövcud olmaq” mənasında: **Məndə belə kitab olub.** Lakin dil materialları üzərində müşahidələr göstərir ki, məsdər formasından sonra gəlib, inkarda işlənən “ol”(maq) feili **“mümkün deyil”** və **“qadağandır”** sözlərinin ekvivalenti kimi də müstəqil feil olur və cümlənin müstəqil xəbəri yerində

işlənir. Məsələn: a) “Mümkün deyil” mənasında. Sualda verilən cümlədə də belədir. Burada **“xalqın ağzını yummaq”** – məsdər tərkibi ilə ifadə olunan mübtəda, **“olmaz”** isə “mümkün deyil” sözünün ekvivalenti kimi müstəqil xəbərdir. b) “Qadağandır” mənasında: İçəri girmək olmaz və s.

*“Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi”, 2005, №1*